

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ÖZELLEŞTİRME

Haluk TANDIRCIOĞLU*

Bu çalışmada ilk olarak özelleştirmenin tanımı ve gerekçeleri ortaya konulacaktır. Daha sonra geçiş ekonomilerinin genel bir değerlendirilmesi yapılacak bu süreci yaşayan ülkelerdeki yaşanan sorunlara değinilecektir. Çalışmanın son bölümünü ise geçiş ekonomilerindeki özelleştirme süreci oluşturmaktadır. Geçiş ekonomilerinde özelleştirmede yaşanan sorunlar hangileridir? Özelleştirme hangi metotlarla yapılmaktadır ve özelleştirmenin sonuçları nelerdir? soruları hem genel olarak hem de seçilmiş ülke örnekleriyle incelenmeye çalışılacaktır.

I- ÖZELLEŞTİRME

Devletin yeniden sorgulanmaya başladığı bir dönemin başlamasıyla birlikte piyasa ekonomisi ile birlikte anılmaya başlayan özelleştirme kavramı ne anlama gelmektedir ve hangi gerekçelerle özelleştirmeye gidilmektedir?

1980'li yıllarla birlikte yeni dünya düzeninin gerektirdiği reformlardan biri, özelleştirme reformudur. Tüm dünyada serbest piyasa ekonomisi yönündeki gelişmeler, kamu sektörünün yeniden yapılanmasını zorunlu hale getirmiştir. Milli ekonomi içerisinde devletin payının küçültülmesi amaçlandığında, bu yöndeki en etkin araç özelleştirme değildir. Özelleştirme, genel olarak devletin iktisadi hayattaki faaliyetlerinin sonlandırılması suretiyle serbest piyasa ekonomisinin tesisidir¹. Özelleştirme piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak tüm uygulamaları kapsar. Daha dar anlamda düşünüldüğünde ise, devletin müteşebbis olarak ekonomide yer alması sonucunda ortaya çıkan kamu girişimciliklerinin yani KİT'lerin yönetim ve mülkiyetinin özel sektöre devredilmesidir. Özelleştirme kavramını geniş anlamda ele almak gerekir. Örneğin, devletin ekonomik alandaki düzenleme ve kontrollerinin azaltılması da bir özelleştirme yöntemidir ve bu yöntem piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmada etkin bir araçtır. Dolayısıyla özelleştirmeyi sadece KİT'lerin satışı olarak düşünmemek gerekir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında özelleştirmenin temel mantığı, liberal felsefeye dayanmaktadır.

* DEÜ, İİBF, Maliye Bölümü, Bütçe ve Mali Planlama Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

¹ Koray Akın, "Türkiye'de Özelleştirme" Boğaziçi Yöneticiler Vakfı Merkezi Beyin Fırtınası Meclisi Toplantı Notları, 9 Mayıs 2000.

www.buvv.org/toplantı_notlari/9mayıs2000.htm

Liberal düşünce, ekonomik sistem olarak piyasa ekonomisini savunur. Piyasa ekonomisi ya da kapitalizm, rekabete dayalı, karı esas alan, özel mülkiyet, miras, sözleşme yapma, teşebbüs ve tercih özgürlüğünün güvence altına alındığı ve devletin fiyat mekanizmasının işleyişine en az düzeyde müdahale ettiği bir ekonomik sistem modelidir². Dolayısıyla liberal düşüncenin benimsediği sınırlı devlet anlayışı, özelleştirmenin temel mantığını oluşturmaktadır. Seksenli yıllardan sonra da bu devlet anlayışının benimsendiği bir dünya düzeni ortaya çıkmış ve özelleştirme uygulamaları yaygınlaşmıştır. Bu noktadan yola çıkıldığında, özelleştirmenin temel gerekçesini, milli ekonomi içerisinde piyasa ekonomisinin payını kamu ekonomisi aleyhine genişletmek ve piyasa ekonomisinin işleyişini sağlamak oluşturur. Bu özelleştirmenin ekonomik gerekçesi olarak nitelendirilmektedir. Piyasa ekonomisinin işleyişini sağlayacak en önemli mekanizma, rekabetin sağlanmasıdır. KİT'lerin faaliyet gösterdiği alanların rekabete açılması ve bu faaliyet alanlarına özel sektörün girişinin kolaylaştırılması, piyasa ekonomisinin işleyişini açısından oldukça önemlidir. KİT'lerin faaliyet gösterdiği alanların rekabete açılması, söz konusu KİT'lerin özel sektöre devri öncesinde hazırlık niteliği taşıyan bir aşama olarak da düşünülebilir. Fakat burada önemli olan, devlet tekelinin özel tekele dönüşmesini engellemektir. Devletin buradaki görevi, ilgili sektörde rekabeti sağlayacak yasal ve kurumsal tedbirleri almak olmalıdır.

Özel sektörün rekabetçi bir ortamda kolaylıkla üretim yapabildiği alanlarda devletin müteşebbis olarak görev alması, özel firmalara göre birçok açıdan avantajlı olan KİT'lerle özel teşebbüsler arasında haksız rekabete yol açabilmektedir. Çünkü KİT'lerin iflas etme tehlikesinin bulunmaması ve zararlarının genel bütçeden karşılanması, KİT'lerin özel sektöre göre üstünlük sağlamasına neden olur.

Öte yandan özelleştirme ile birlikte, KİT hisse senetlerinin menkul kıymetler borsalarında satışı halinde, sermaye piyasalarında menkul kıymet arzının artırılması ve böylelikle sermaye piyasalarına işlerlik kazandırılması sağlanacaktır.

Günümüzde KİT'lerin ağırlıkta olduğu ülkelerde KİT'ler bütçe üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır. Çünkü, KİT'ler daha çok sosyal nedenlerle maliyetin altında fiyat belirleyerek satış yapmakta ve bazı KİT'lerin görev zararlarının önemli boyutlara ulaşması nedeniyle ortaya çıkan zararlar ve KİT'lerin bu şekilde mahrum kaldıkları karlar Hazine'den karşılanmaktadır. Bu durum, önemli ölçüde vergi gelirleriyle beslenen bütçe üzerinde bir yük oluşturmaktadır ve bu yük, daha çok vergi oranlarının yükseltilmesi ve/veya yeni vergiler ile bireylere yansımaktadır.

Ayrıca, özelleştirme, yabancı sermayenin ülkeye girişini sağlama fonksiyonuna da sahiptir. Çünkü yabancı sermaye yatırımları ve bu yatırımlar

² Coşkun Can Aktan, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 2002, s.76.

içersinde yer alan doğrudan yabancı sermaye yatırımları yetersiz yerli rekabeti arttırmakta, önemli konumdaki yabancı firmaların ülkeye girişini sağlamakta, milli ekonomiye ilave kaynak girişi sağlamakta, ürün ve süreç yenilikleri ve teknolojik gelişmeleri hızlandırmaktadır³. Özelleştirme açısından oldukça tartışmalı olan yabancı sermaye konusu, ülkenin çıkarları doğrultusunda dikkatle değerlendirilmelidir. Günümüzde, özelleştirme uygulamalarında yabancı sermayeden önemli ölçüde yararlanıldığı bir gerçektir. Bu durum, stratejik nitelik taşıyan üretim alanları açısından önemlidir. Bu nedenle, KİT'lerin yabancı yatırımcılara satışı konusundaki yasal prosedür dikkatli bir şekilde hazırlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu alanlarda altın hisse uygulamasına gidilebilir.

Özelleştirme yoluyla devletin gelir sağlaması da mümkündür. Fakat özelleştirmenin temel amacı, hiçbir zaman bu olmamalıdır. Bu açıdan özelleştirme gelirlerinin doğru alanlarda kullanılması önemlidir. Bu gelirler, özelleştirme sonrasında işsiz kalacak kişilere yönelik programlarda, KİT'lerin reorgazasyonu ve rehabilitasyonunda veya devletin yeni yatırımlarında kullanılabilir.

Özelleştirmenin en çok tartışılan yönü, sosyal boyutudur. Özelleştirme karşıtlarının en önemli gerekçesi, özelleştirme sonrasında işsizliğin artacağı ve KİT'lerin gelir düzeyi yüksek kişilere veya kuruluşlara satılarak gelir ve servet dağılımındaki adaletsizliğin artacağı yönündedir. Bu durum, özelleştirme uygulamalarında mutlaka dikkate alınması gereken bir noktadır. Bu görüşlerin tam tersine; özelleştirme, servet dağılımının düzeltilmesi ve servetin daha geniş kitlelere yayılmasında bir araç olarak kullanılabilir. Bunun sağlanabilmesi için, KİT'lerin gelir düzeyi düşük kişilere satışında kolaylıklar sağlanması gerekir.

Özelleştirmeye gidilmesinin bir diğer gerekçesi de kamu ve özel kesim arasındaki etkinlik farklılıklarıdır. Neden özelleştirilen firmaların yönetiminin daha etkin hale gelmesi beklenir? Daha açık olarak, diğer her şey aynıyken neden kamu işletmeleri özelleştirilmiş olanlardan daha az etkindir? Bu açıdan kamu işletmelerinin özelleştirilmesi nasıl değerlendirilmelidir? Şimdi bu soruları cevaplamaya çalışalım⁴.

İşletmelerin yönetimi büyüklüklerine göre değişmektedir. Büyük işletmelerde sahiplik ve yöneticilik ayrı tutulurken, küçük işletmelerde şirket sahipleri çoğunlukla aynı zamanda yöneticidirler. Bu nedenle, genellikle, ancak tam bir özerklik ve rekabetçi bir piyasa sağlandığında, kamu veya özel mülkiyet

³ Gerhard Schusselbauer, "Privatization and Restructuring in Economies in Transition: Theory and Evidence Revisited.", *Europe-Asia Studies*, January 1999, Vol:51, Issue 1, s.72 .

⁴ Bu kısımdaki açıklamalar , Katsuji Nakgane'nin " SOE Reform and Privatization in China – A Note on Several Theoretical and Empirical Issues" adlı çalışmasına dayanmaktadır. Bkz. Katsuji Nakgane " SOE Reform and Privatization in China – A Note on Several Theoretical and Empirical Issues" University of Tokyo, November2000.

<http://e-server.e.u-tokyo.ac.jp/cirje/research/dp/2000/2000cf95.pdf>.

olmasına bakılmaksızın her büyüklükteki işletme yönetimlerinde etkinlik sağlanabileceği söylenir. Bununla birlikte, özel işletmelerle kıyaslandığında kamu işletmelerinin belli kamu müdahalelerine maruz kalmasının daha muhtemel olduğunu hatırlayalım, gerçi yöneticilerin atanması, temel yatırım kararları, kredilerin sağlanması v.s. gibi korumalar onların yararınadır. Ancak, özel işletmeler için mülkiyet haklarını saptamak kamu işletmelerine göre çok daha kolaydır. En belirsiz mülkiyet tipi, “ortak mülkiyet” olarak adlandırılan kamu mülkiyetidir. Herkesin mülkiyet haklarına sahip olduğu mülkler, neredeyse serbest mallardır. Çünkü kimse bu tür malların tek başına mülkiyet hakkına sahip olmadığı için mesuliyetine de sahip olmaz. Bu nedenle, kamu işletmelerinin etkinliği, diğer koşullar sabitken, özel olan emsallerininkilerden daha etkinsizdir veya en iyi ihtimalle eşit etkinliktedir. Kamu işletmelerinin diğer her şey aynıyken, özel olan emsallerininkinden daha etkili bir idare ile yönetimi halinde, daha etkin olabileceğini farz etmenin teorik bir nedeni yoktur.

Özel ve kamu olarak iki mülkiyet tipini karşılaştıralım. Özel mülkiyette yöneticiler öncelikli hedef olarak hisse senedi değerlerinin maksimizasyonunun peşinde koşar. Yani genel anlamda kar maksimizasyonu olarak adlandırılan açık ve net bir amaç söz konusudur. Kamu kesiminde ise böyle açık ve net bir amaç yoktur. Diğer yandan kamu kesiminde, özel kesimdeki yöneticilerin, çalışanların performansını değerlendirmede kullanılan karlılık oranları vb. performans kriterleri de mevcut değildir. KİT yöneticileri meydana gelen açıklar için sorumluluk üstlenmezlerken, devletin olmayan işletmelerdeki yöneticiler sorumluluk üstlenmek zorundadır. Sonuçta, devlet işletmeleri, bu nedenle, neredeyse zorunlu bir şekilde, özel mülkiyet sisteminde önlenebilecek olan kayıplarla karşılaşmaktadırlar. Elbette ki, eğer her iki tip işletme de eşit seviyede etkinlikle yönetilirse bu gibi bir kayıp söz konusu olmayacaktır. Ancak kamu işletmelerinin yukarıda belirttiğimiz nedenlerle (kar maksimizasyonu amacı olmaması vb.) özel işletmeler kadar etkin yönetilmesi pek mümkün görülmemektedir. Eğer KİT’ler sözü geçen kayıplardan daha fazla bir faydaya yol açmazsa, bunların özelleştirilmemesi için hiçbir ekonomik neden kalmayacaktır.

Genellikle KİT’lerin özelleştirilmesinde, ciddi işsizlik sorunları ortaya çıkarmak gibi “dönüşüm” maliyetlerini de dikkate almamız gerekir. Bu özelleştirmenin karşısındaki en güçlü argümanlardan biridir. Fakat özelleştirme gerçekten işsizliğin artmasına ve geçici işten çıkarılmalara yol açmakta mıdır? Bu tam olarak net değildir ve her zaman ampirik olarak desteklenmemiştir. Üstelik, KİT’lerin özelleştirilmesi ekonominin bütününe yeniden yapılandırılmasını kolaylaştıracağı gibi uzun dönemde daha fazla istihdama yol açabilir.

O halde, eğer özelleştirmeye ilişkin dönüşüm maliyetleri fırsat kayıplarından daha az olsaydı, özellikle uzun dönemde özelleştirme, yukarıdaki varsayımlar altında net sosyal refah üretirdi. Diğer taraftan, eğer bu gibi dönüşüm maliyetleri fırsat kayıplarından daha yüksek olsaydı, o zaman makro

ekonomik açıdan, yönetsel etkinlik geliştirilse bile devlet işletmelerini özelleştirmenin hiçbir yararı olmazdı.

Özelleştirmenin geniş anlamda özelleştirme kapsamında değerlendirilen ve mülkiyet transferini içermeyen metodları arasında yasal-kurumsal serbestleşme, fiyatlandırma, kupon, sübvansiyon, ihale, imtiyaz, yönetim devri, kiralama, yap-işlet-devret, ortak girişim yöntemi ve gönüllü organizasyonlar şeklinde yöntemleri bulunmaktadır⁵. Mülkiyet transferini içeren özelleştirme yöntemleri ise hisse senedi satışı ve direkt satış yöntemidir.

Bu metodların hepsinin bir ülkede uygulandığını söylemek ve bir metodun bir diğerine göre daha iyi olduğunu savunmak mümkün değildir. Çünkü özelleştirme yapılan ülkenin sahip olduğu şartlara göre uygulanan metodun ağırlığı da farklı olacaktır. Fakat gerçek olan ve genel kabul görmüş görüş özelleştirmenin artık bir vazgeçilmez olduğudur.

II- GEÇİŞ EKONOMİLERİ

Geçiş ekonomileri terimi, merkezi planlamayı terk ederek, piyasa ekonomisi sistemini kurmaya çalışan eski sosyalist ülkeleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bunun yanında son zamanlarda uluslararası kuruluşlar tarafından Çin Vietnam, Kamboçya ve Laos gibi ülkeler de bu kapsamda ele alınmaktadır. Ancak adı geçen ülkelerde demokratikleşme yönünde bir gelişme olmadığı için bu çalışma kapsamında dikkate alınmamaktadır. Yalnızca Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Baltık Cumhuriyetleri bu çalışmaya konu olmaktadır.

1990'lı yıllardan itibaren Doğu Bloku'nun çöküşü ve ortaya çıkan yeni gelişmeler çerçevesinde piyasa ekonomisine geçiş sürecini yaşayan ülkeler ya da kısaca geçiş ekonomileri görüldüğü gibi çok geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır.

Sosyalist blok yıkılmadan önce ülkelerin dış dünyaya kapılarını kapatarak, sorunları çözmek yerine üstünü örtmeyi tercih ettikleri, ancak bu politikaların başarılı olmadığı bilinen gerçeklerdir. Doğu Blok'u bugün köklü bir değişim süreci yaşamaktadır. Siyasetin yanı sıra, ekonomi de büyük bir dönüşüm geçirmektedir. Merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bu ülkelerde, rekabete dayalı bir sistemi savunan, yabancı sermayeye dahi sıcak bakan bir anlayış hakim olmaya başlamıştır. Aslında bu değişim, gönüllü bir eylemden ziyade değişen dünya düzeninin bir gereği olarak ortaya çıkmıştır. Yaşanan gelişmeler karşısında özelleştirmeye başvurmanın da kaçınılmaz olduğu açıktır.

Genel olarak geçiş sürecindeki ülkelerin sosyalist sistemi benimsedikleri dönemde yaşadıkları sorunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Aktan, a. g. e. 131-144

- Ekonominin neredeyse tamamı kamulaştırılmış, özel mülkiyete çok sınırlı bir pay tanınmıştır.

- Üretim gerçekleştiren kamu kuruluşlarının büyük bir kısmı tekelleşmiş, fiyatlar ve yatırım kararları merkezi idare tarafından kontrol edilir hale gelmiş, dışa kapalı, COMECON içi uzmanlaşmaya yönelik ekonomik politikalar izlenmiş ve bunları sonucunda ekonomiler rekabete kapalı yapılar haline getirilmiştir.

- Sosyal güvenlik alanında yapılan harcamalar ekonomik faaliyetlerin hacmi ile karşılaştırılmayacak ölçüde artmış, harcamalar toplumda ortaya çıkabilecek rahatsızlıkları gidermek amacıyla siyasi bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.

- Yukarıdaki sorunların da etkisiyle makro ekonomik dengeler bozulmuş, yüksek bütçe açıkları, kontrol edilemez hale gelen ücretler, para arzının sınırsız artışı ve yüksek enflasyon gibi ciddi sorunlarla karşılaşmıştır.

Bu sorunların çözülmesi amacıyla, sosyalist ülkeler tarafından bir yandan makro ekonomik dengelerin kurulması amacıyla istikrarı sağlamaya yönelik bir dizi politika uygulamaya konulurken, diğer yandan da, özelleştirme gibi ekonomide yapısal değişiklikleri sağlayacak yeniden yapılanma programları hayata geçirilmiştir⁶. Diğer bir ifade ile bu ülkeler yaşadıkları çıkmazdan kurtulmak için yeni arayışlara yönelmişlerdir. Bu yeni arayışlar ise sözü geçen ülkeleri sonuçta piyasa ekonomisine yöneltmiştir.

Geçiş ekonomisindeki ülkelerin merkezi idarenin hakim olduğu ekonomik düzenden piyasa ekonomisine geçerken yaşadığı süreci Kornai şu şekilde ifade etmektedir⁷: “Sosyalizmden kapitalizme geçiş, özel mülkiyete karşı anayasal hükümlerin tasfiyesi, özel teşebbüsün resmi düzeyde teşviki, özelleştirmenin özendirilmesi ve kapitalizm yanlısı ideolojilerin savunulabilmesinin legal hale getirilebilmesi süreçlerini ihtiva eder. Bununla birlikte, kapitalizmi toplum üzerine empoze etmeye gerek yoktur. Herhangi bir siyasal parti tarafından toplum üzerinde uygulanması gereken genetik bir programa ihtiyaç bulunmaz. Yalnızca engeller kaldırılır ve başka hiç bir şey yapılmazsa bile kapitalizm er veya geç (tedrici bir şekilde de olsa) ortaya çıkar”.

Diğer yandan, Avusturya Ekolü iktisatçılarından Peter Boettke’ye göre⁸:

“Söylenmesi kolay ve uygulaması zor olsa da, eski sosyalist planlı ekonomilerin yapması gerekenler açık ve nettir. Eğer ortada siyasal açıdan bir tekeli yapı varsa bunu demokratik rekabetçi bir düzenle, iktisadi tekel varsa

⁶ Atilla Bastırmacı, “Doğu Avrupa Ülkelerinde Özelleştirme Süreci”,

www.foreigntrade.gov.tr/ead/dtdergi/1ekim98/dogu.htm

⁷ Şahin Yaman, Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformların 10 Yılı”,

www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/ocakozel2002/reform.htm

⁸ Yaman, a.g.m., www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/ocakozel2002/reform.htm

bunu rekabetçi firma düzeni ile, eğer ortada kısıtlıklar varsa bunu serbest fiyat mekanizması ile, eğer enflasyon varsa bunu sıkı para politikası ile, mali dengesizlik varsa bunu mali disiplin ile ve çalışma caydırılıyor ise bunu da çalışmayı teşvik edici politikalarla değiştirmek gerekmektedir.”

Eski sosyalist ülkeler, mevcut iktisadi devlet tekellerinin yol açtığı sorunlardan kurtulmak için serbest piyasa ekonomisine geçiş ve bu amaçla özelleştirme uygulamalarına başvurmayı tercih etmişlerdir. Bu ülkelerde siyasi yapıdaki dönüşümün ekonomik yapıya yansımalarının ilk adımı devlet mülkiyetinde olan işletmelerin özelleştirilmesidir. Devletin, ekonomik ve sosyal yapının en temel ve en belirleyici gücü olduğu bu toplumlarda özelleştirme, salt ekonomik anlamda bir reform değil, aynı zamanda her şeye hakim olan bu merkezi varlığın muazzam gücünün azaltılması ve genel anlamıyla da toplumsal süreçlerde “devletsizleştirme” anlamına geliyordu. Tek tartışma konusu özelleştirmenin biçimi, temposu ve süresiydi⁹.

Geçiş ekonomileri olarak nitelendirilen ülkelerin hepsinde piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak ve özelleştirme eylemini gerçekleştirmek yönünde bir arzu söz konusu olsa da bu ülkelerin hepsi aynı başarıyı gösterememiştir. Çünkü bu ülkelerin başlangıç şartları bir birinden farklıdır. Dönüşüm sürecindeki ülkeleri genel olarak ele aldığımızda, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetleri’nin, uyguladıkları reform hareketlerinde Avrupa Birliği’ne tam üyeliğe aday konumuna ulaşacak kadar başarılı oldukları ancak Türk Cumhuriyetlerinin uyguladıkları dönüşüm programında beklenen başarıyı gösteremedikleri yaşanan on yılın muhasebesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası’nın (European Bank For Reconstruction and Development- EBRD) yayınlamış olduğu “Transition Report-1999” adlı raporda, reform sürecinin başlangıç şartlarına ayrı bir önem verilmiş ve şu şekilde ifade edilmiştir:

“... Merkezi planlama, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin, Baltık Cumhuriyetleri’nin ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin ekonomik yapıları üzerinde son derece yıkıcı etkileri olmuştur. Gelişmemiş sektörlerde ağır sanayileşmeye özel önem verilmiş ve kapalı bir ticari blok içerisinde aşırı uzmanlaşmaya gidilmiştir. Bölgede, özel mülkiyet ve kar amaçlı üretim tamamen ortadan kaldırılmıştır. Ancak, bu dönemde, merkezi planlamanın uygulandığı ülkeler arasındaki farklılık daha da artmıştır. Merkezi planlama ile 1945’den sonra tanışan Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri ile Baltık Cumhuriyetleri’nde dönüşüm süreci, 70 yıllık merkezi planlama geçmişine sahip Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine nazaran daha kolay olmuştur...”¹⁰.

⁹ Ervin Apa'thy, Istvan Csillag vd., **Doğu Avrupa’da Özelleştirme, Alternatifler, Çıkarlar ve Yasalar**, (Çev: Tarık Demirkan), Yapı Kredi Yayınları, Nisan 1995, s.6.

¹⁰ Aziz Murat Hatipağaoğlu , “Merkezi Planlamanın Çöküşünden Dönüşüme: Kırgızistan’da Ne Oldu?” www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/donusum.htm

Yapılan bu değerlendirmelerde vurgulanan eşitsizlikler altında acaba geçiş ekonomilerinde özelleştirme süreci ne şekilde gerçekleşmiştir? Şimdi bunu incelemeye çalışalım.

III- GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ÖZELLEŞTİRME SÜRECİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Geçiş ekonomilerinde özelleştirmeye gidilirken hangi sorunlarla karşılaşmıştır? Kullanılan özelleştirme metotları nelerdir? Şu ana kadar yapılan özelleştirme uygulamaları başarılı sayılabilir mi? Bu kısımda bu soruları mevcut bilgilerin ışığında cevaplandırmaya çalışacağız.

A- GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ÖZELLEŞTİRMEDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Geçiş ekonomisinde özelleştirmeden ve yaşanan sorunlardan bahsetmeden önce sosyalist dönemdeki özelleştirme uygulamalarından bahsedebiliriz

Zaman içinde, sosyalist blok içinde kolektifleşmenin ve aşırı merkeziyetçi planlama ile aşırı hiyerarşik yönetimin, çeşitli sakıncaları, ülkeleri farklı derecede zor duruma soktuğunda, bunlardan bazıları özel kesimi endüstriye olmasa bile zanaat kesimine sokmaya, bazı hizmet dallarını özelleştirmeye gerek duymuşlardır. Yugoslavya'da Tito'nun başlattığı kendine özgü sosyalist ekonomi eş rejimdeki diğer ülkelerde benimsenmemiştir. Ama bazı faaliyet dallarının özel kişiler eliyle yürütülmesinin veya belli çapa kadar işletmelerin kolektif mülkiyet dışında tutulmasının ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırabileceği ya da kolaylaştırabileceği benimsenmişti¹¹.

Ortodoks davranışı sürdürdüğü kabul edilen SSCB'de, örneğin 1960'lı yıllarda, özelleştirme denilmeyecek fakat özelleştirmede etken olan faktörleri oluşturacak denemeler, hatta uygulamalar gözlenmektedir¹². Fakat bu uygulamalar asla piyasa ekonomisine geçişin simgesi olacak kadar geniş kapsamlı değildir.

Geçiş ekonomilerinde özelleştirmenin başlangıcında, özelleştirmenin gerçekleştirilmesi konusunda fikir birliğinin olduğu kabul edilmekle birlikte, özelleştirmede aceleciliğin getireceği sosyal maliyetten diğer bir ifadeyle toplumsal gerginlikten korkuluyordu. En çok tartışılan konuların başında yeni sahiplerin kimler olacağı meselesi gelmekteydi. Bu işletmelerin büyük bir kısmı kırk yıl önce devletleştirilmişlerdi. Yani bunların eski sahiplerine veya onların mirasçılara iadesi yöntemi de hukuksal olarak gündeme gelebilirdi. Ama aradan geçen kırk yıl içinde bu işletmeler yenilenmiş, büyümüş, neredeyse yeniden kurulmuşlardı. Kırk yıllık toplumsal ve ekonomik birikim de söz konusuydu ve bu birikim işletmenin eski sahibinin değil, orada çalışan işçilerin

¹¹ Selahattin Özmen, *Türkiye'de ve Dünyada KİT'lerin Özelleştirilmesi*, İstanbul, 1987, s.105.

¹² Özmen, a.g.e., s.105.

ve tüm toplumun birikimiydi. Bunlar birbirinden nasıl ayrılacaktı? Özelleştirilmesi düşünülen devlet işletmelerinin çoğunluğunun son kırk yıl içinde kurulan işletmeler olması, bu işletmelerin hem üretim süreçlerini sekteye uğratmadan hem de toplumun adalet duygularını zedelemeyen özel mülkiyete nasıl devredileceği sorusunu gündeme getiriyordu¹³.

Bunun yanı sıra bu ülkelerde uygulanan sistemin bir sonucu olarak sermaye birikiminin yetersiz olması da bir başka sorunu ortaya çıkarmaktaydı. Bu durumda, özelleştirmeye gidilirken ya yabancı sermayeye ağırlık verilecekti ya da özelleştirme, işletmelerin değerinin çok altında bazen de bedelsiz olarak halkın ve çalışanların yönetime katılmaları yani kurum ve kuruluşlara ortak olmaları vasıtasıyla sağlanacaktı. Yine ülkelerin piyasa ekonomisine olan yakınlıkları, nüfusu, politik liderleri, KİT'lerinde çalışan bürokratları, özelleştirme sürecine destek verecek olan politik ve ekonomik kurumların yeterliliği ile özel mülkiyeti düzenleyen yasal çerçeve ve sermaye piyasaları vb., hususlara bağlı olarak özelleştirme uygulamaları da farklılık göstermekteydi¹⁴.

Özelleştirme konusunda ülkeden ülkeye farklılık gösteren ve aşılması gerek bir diğer sorun da halkın özelleştirmeye bakış açısı ile ilgilidir. Açık ki, piyasa ekonomisi ve piyasa ekonomisine geçişte önemli bir araç olan özelleştirme gibi özünde demokrasi olan uygulamaların baskı ve zorla halka benimsetilmesi, bu olgularla çatışmaktadır. Bu yüzden piyasa ekonomisine geçiş ve bu amaçla gerçekleştirilen özelleştirmenin halk tarafından desteklenmesi şarttır. Eğer bu destek sağlanamazsa, istenilen başarıya ulaşmak mümkün olmayacaktır.

Geçiş ekonomilerinde özelleştirme gereği kabullenildikten sonra yaşanan bir diğer sorun özelleştirmenin zamanlaması ile ilgilidir. Özelleştirme ne pahasına olursa olsun hemen gerçekleştirilmeli midir, yoksa daha yavaş ve kaliteli bir özelleştirme mi gerçekleştirilmelidir? Diğer bir ifade ile hızlı, kapsamlı ve genel olarak şok terapi şeklinde adlandırılan radikal bir değişim programı ile daha yavaş ve reformların adım adım gerçekleştirilmesini öngören bir strateji arasındaki seçim tartışılmaktadır.

Özelleştirmenin hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini savunanların temel argümanları aşağıdaki gibidir¹⁵:

*Özelleştirmenin maliyetinin gün geçtikçe arttığını, bu nedenle, hızlı bir geçişin yaratacağı maliyetin önümüzdeki dönemde verimsiz yapıların korunmasından doğan kayıplardan daha düşük olacağını, ayrıca, özelleştirmenin

¹³ Apa'thy vd., a.g.e., s.8.

¹⁴ İsmail Aktürk, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Özelleştirmeye İlişkin Son Gelişmeler", **Vergi Sorunları Dergisi**, Ekim 1995, Sayı: 85, s.79.

¹⁵ Bastırmacı, a.g.m., www.foreigntrade.gov.tr/ead/dtderg/1ekim98/dogu.htm

geciktirilmesi ile birlikte, siyasi çekişmelerin artacağını ve bunların özelleştirmeyi daha da geciktireceğini,

*Mevcut hakların belirsiz olması ve bunların yönetici, işçi gibi kesimlerce birlikte kullanılmasının yarattığı belirsizlikler sayesinde firmaların varlıklarının hızla elden çıkarıldığını ve bu olumsuzlukların önlenmesi amacıyla, hızlı bir özelleştirme programının uygulanması gerektiğini öne sürmektedirler,

*Söz konusu gelişmelerin sonucu, sonu hiç gelmeyecek gibi görünen siyasi tartışmalardır. Ayrıca, bu ülkelerin demokratik yapısı göz önüne alındığında, yeni kurulan demokratik hükümetlerin baskılara karşı koyamayacakları ve özelleştirme hedefinden taviz verecekleri belirtilmektedir,

*Özelleştirme geciktirildiği sürece devlet, piyasalardaki konumunu koruyacaktır. Sonuç olarak geçiş, yıllar alacaktır. Bu kısır döngüyü kırmamanın en iyi ve çabuk yolu hızlı ve kapsamlı bir özelleştirmedir.

Özelleştirmenin daha yavaş olmasını savunanlar ise aşağıdaki hususların önemini vurgulamaktadırlar¹⁶:

*Öncelikle, daha yavaş bir program teknik nedenlerle zorunlu görülmektedir. Sermaye piyasalarının yokluğu ve sermaye birikiminin yetersiz olması gibi nedenler bile, özelleştirmeyi yavaşlatacak unsurlardır.

*Ayrıca, bu tür araçların yokluğunun doğal olarak kamu kuruluşlarının doğru bir şekilde fiyatlandırılmasını engelleyeceği düşünülmektedir. Bu şekilde yapılan özelleştirmenin, kamu kuruluşlarını yabancılara peşkeş çekmek olacağı ileri sürülmektedir. Bu nedenle, her bir kuruluşu tek tek ele alarak gerçekleştirilecek özelleştirme, bu tür sorunların önüne geçebilecektir. Ancak, böyle bir fiyatlandırma yapılsa bile, bu tür kuruluşları alacak yeterli sermaye bulunmamaktadır.

*Siyasi açıdan da yavaş bir program tercih edilebilecektir. Özelleştirmenin nimetlerinden daha fazla yararlanacak bir toplumsal kesimi, diğerlerine tercih etmenin haklı bir gerekçesi olamayacağı için KİT'lerin her birini ayrı ayrı özelleştirmek, sürecin maliyetini ve nimetlerini toplumsal kesimler arasında adil olarak dağıtmanın, kazançları ve sorunları daha geniş bir katmana yaymanın bir yöntemi haline gelebilecektir. Dolayısıyla, böyle bir yaklaşım özelleştirme için gerekli siyasi desteğin sağlanmasına da yardımcı olacaktır.

*Yavaş bir özelleştirme piyasalara ve geçiş sürecine bir düzen getirilmesine yardımcı olacaktır. Dolayısıyla, bu tür bir alt yapıyı kurmak, özelleştirmenin ve daha da önemlisi geçişin zorunlu bir parçası olarak düşünülebilir. Bu çerçevede, bu yapının kurulmadığı bir ortamda özelleştirme,

¹⁶ Bastırmacı, a.g.m., www.foreigntrade.gov.tr/ead/dtdergi/1ekim98/dogu.htm

KİT'lerin sorunlarının özel sektöre devredilmesinden başka bir fayda sağlayamayacaktır şeklinde özetlenebilir.

Fakat yukarıdaki hususlara bakarak “Özelleştirmenin alt yapısını hazırlamadan özelleştirme kesinlikle yapılmamalıdır” sonucuna varmak kadar “Ne pahasına olursa olsun özelleştirme yapılmalıdır” sonucuna ulaşmak da bir o kadar yanlıştır. Önemli olan zaman kaybetmeden özelleştirmenin yapılması ve serbest piyasa sisteminin kurulmasıdır. Devletin görev ve yetki alanlarının genişliğinden doğan sorunların ortadan kaldırılmasında devletin başrol oynaması zorunlu görülmektedir. Aslında devlet, piyasa ekonomisi sistemi kurulup, işlerlik kazandıktan sonra da düzenleyici ve denetleyici bir rol oynamak zorundadır.

B. GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE KULLANILAN ÖZELLEŞTİRME YÖNTEMLERİ

Geçiş ekonomileri bilindiği gibi çok geniş alana yayılmış ve farklı özelliklere sahip ülkeler topluluğudur. Bu ülkelerin sahip olduğu temel özellikler özelleştirme metotlarını ve bu metotların bileşimini yakından etkilemektedir. Bu ülkelerin bir kısmı- Rusya’da olduğu gibi- yasal ve kurumsal destekleri sağlamadan özelleştirme yönünde adımlar attığı için devlet tekelinin yerini özel tekeller almaya başlamıştır. Keza mülkiyet serbestisinin getirilmesinde alınan yanlış kararlar yer altı ekonomisinin genişlemesine yol açmış ve ülkede ciddi kaoslar doğurmuştur.

Yasal ve kurumsal önlemlerin ve piyasa şartlarının iyileştirilmesi için çabaların daha yoğun olduğu ülkelerde ise- Polonya’da olduğu gibi- özelleştirme uygulamaları çok daha sağlıklı olmuştur. Fakat özelleştirmenin fayda ve sakıncalarının belirtildiği birçok çalışmada olduğu gibi her ne şekilde olursa olsun hatta özel kesimde tekelleşmeye yol açsa da özelleştirmenin başarılı kabul edileceği yönünde yaklaşımlar söz konusudur.

Özel girişimler üretimde bulunurken, devlet girişimlerine göre daha iyi performans göstermektedirler. Yine geçiş ekonomilerindeki ülkeler arasında yer alan Slovakya ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkelerde tespit edilen bir diğer husus, yabancıların sahip olduğu şirketlerin yerli özelleştirilmiş şirketlerden daha iyi performans gösterdikleridir¹⁷. Yine Hükümetler yabancı yatırımcının yönetim deneyimini, know-how getirebilme yeteneğini ve ekonominin geneline etkinlik kazandırabilmesini göz önünde bulundurarak özelleştirilen alanlarda yabancı yatırımcıları özellikle tercih etmektedirler¹⁸. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinde özelleştirmeye giderken yabancı sermayenin ülkeye özelleştirme yoluyla girmesinin karşısında olmak sadece milli ekonomiye zarar vermektedir.

¹⁷ Stanley Fischer- Ratna Sahay, “The Transition Economies After Ten Years”, **National Bureau Of Economic Research Working Paper Series**, WP No:7664, April 2000, s.19.

¹⁸ Hakan Karabalık, “Orta Avrupa Ülkelerinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Özelleştirme” www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/nisan98/orta.htm

Özelleştirmenin başarısı ve geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesi ve özelleştirmenin desteklenmesindeki araçlardan biri de, özelleştirme ile hisse senetlerinin yaygınlığının sağlanması ve hissedarların denetleme ve değiştirebilme yetkisinin olmasıdır¹⁹. Yani blok satıştan ziyade geniş halk kitlelerinin katılımının sağlandığı özelleştirme uygulamalarının yaygın olmasıdır.

Geçiş sürecinin başlangıcında yapılan yorumlarda özelleştirme, merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişin sembolü olarak görülmekte ve kamu mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesiyle merkezi planlama sistemindeki kaynakların verimsiz olarak kullanılma durumunun sona erdirileceği ve geçiş ekonomilerindeki yaşam standartlarını yükselteceği beklenmekteydi. Gerçekte, geçiş ekonomilerinin çok büyük bir bölümünde, bazı yazarlar tarafından “Herkül’ün İşi” olarak tanımlanan boyutlarda büyük ölçekli özelleştirmeler gerçekleşmiş ve beklendiği kadar olmasa da, kaynaklar rasyonel kullanılarak ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde ciddi adımlar atılmıştır²⁰.

Bu genel değerlendirmelerden sonra geçiş ekonomilerinde uygulanan özelleştirme metodlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. Geçiş ekonomilerinde, doğrudan satış yönteminden hisse satışı yöntemine kadar bir çok özelleştirme yöntemi mevcuttur. Bu yöntemlerin bir çoğu birlikte uygulanmaktadır. Bunlar²¹:

*Sahibine İade (Restitution)

*Doğrudan Satışlar ve Eşit Teklifler (Direct Sales and Equity Offerings)

* Yöneticilerin ve İşçilerin Mülkiyet Haklarını Edinimi (Management and Employee Buyouts)

*Hisse Satışı Yöntemi (Mass Privatization)

1-Sahibine İade Yöntemi- Restitution-

Sahibine iade yöntemi, mülkiyetin ilk kazanımının adaletsiz bulunduğu durumlarda devlet varlıklarının gerçek sahiplerine geri iadesini kapsar. Ahlaki açıdan geçmişteki en kötü adalesizliklerin örneklerini düzeltmek gerekir. Sahibine iade yöntemi bir ülkede mülkiyet haklarının yasal korunmasına ilişkin toplumun güvenini yeniler. Bununla birlikte mülkiyet haklarına ilişkin bazı talepler meseleyi karmaşık hale getirebilir ve özelleştirme sürecini gereksiz yere

¹⁹ Alan Walters, “Deregülasyon, Özelleştirme ve Büyük İşletmelerin Yönetimi”, 10 Ekim 1996 Tarihinde Verilen Konferans, www.mfa.gov.tr/grupa/sam/notlar1.htm.

²⁰ Mustafa Cesar, “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Türkmenistan'da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci”, www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/ocakozel2002/turkmen.htm

²¹ Oleh Harvlyshyn and Donal McGettigan, “Privatization in Transition Countries: A Sampling of the Literature”, **International Monetary Found European II Department, Working Paper:99/ 6**. s.16.

uzatabilir. Bu gecikmeler mülkiyet haklarına ilişkin bir belirsizlik ortamına yol açarak bütün özelleştirme sürecini yavaşlatabilir. Estonya ve bir ölçüde Çek Cumhuriyeti hariç sahibine iade yöntemi geçiş ekonomilerinde hakim bir özelleştirme yöntemi olmamıştır²²

2-Doğrudan Satış ve Eşit Teklifler - Direct Sales and Equity Offerings-

1990'ların başlarında önceki sosyalist ülkelerin çoğu İngiltere ve Şili gibi dikkat çekici örnekleri izleyerek bu yöntemle özelleştirmeye gitmeye çalıştılar²³. İlk amaç -ulusal menkul kıymetler piyasalarının az gelişim durumu veri iken- devlet varlıklarını yabancılar dahil işletme yönetici ve çalışanları dışındaki (dışarıdaki) yatırımcılara satmaktır. Bu yaklaşımın avantajları yabancı uzmanlığın girişini ve onun doğal esnekliğini kapsar. Yönetimin işletme dışındaki sahipler nedeniyle daha etkili olması da olasıdır. Dahası bu geleneksel satış yönteminin genelde devlet varlıklarının en yüksek değer kullanıcıları tarafından satın alınmasını sağladığı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte bu yaklaşımın da bazı sakıncaları vardır. Örneğin ulusal sermayenin yetersizliği, yabancı yatırımcıların ilgisinin azlığı ile birlikte işletmelere ilişkin bilginin düşük kalitede olması bu tür satışları engellemektedir. Ek olarak toplum bu süreci adaletsiz bulabilir. Bu yöntemde, özelleştirmeden sonra devlet varlıklarının mülkiyet haklarının dağılımı politik olarak tercih edilir değildir. Doğrudan satışlar yöntemi ayrıca maliyetli ve yavaştır. Çünkü her bir devlet varlığının tek tek satış için hazırlanması ve satın alanların sözleşme hükümlerini gerçekleştirmesini sağlamak karmaşık idari süreçler gerektirir. Dahası satılacak firmaların değerlerinin belirlenmesi hem muhasebe sisteminin yetersizliği hem de genel politik ve ekonomik belirsizlik nedeniyle süreci daha karmaşık hale getirir. Estonya ve Macaristan hariç çoğu geçiş ekonomisinde işletme dışındakilere satış başarılı olmamıştır.

3-Yöneticilerin ve İşçilerin Mülkiyet Haklarını Edinimi -Management Buyouts and Employee Buyouts -

Bu yaklaşım işletmeye ait payların çeşitli işçi-yönetici bileşimlerine satılması ya da bağışlanmasını ifade eder. Bazı geçiş ekonomilerinde işçiler ve yöneticiler tarafından işgal edilen güçlü pozisyonlar bu yaklaşımın uygulanabilirlik ve politik popülerlik gibi iki avantaja sahip olduğunu göstermiştir. İçsel özelleştirme, uygulama kolaylığı ve hız açısından faydalara sahiptir. Belirli koşullar altında yöneticilerce-işçilerce mülkiyet edinimleri daha etkin sonuçlara yol açabilir. Çünkü onlar çalışanlar ve işletme sahiplerinin teşviklerini aynı çizgide tutarlar. Çalışanların yönettiği firmalara ilişkin literatür ileri sürmektedir ki, bu firmalarda aşırı ücret artışları ortaya çıkabilir. Optimal üstü istihdam korunabilir ve yetersiz yatırım yapılabilir. İçeridekiler (işletme yönetici ve çalışanları) piyasa ekonomisi için gerekli yeteneklerin çok azına

²² Harvlyshyn ve Mc Gettigan, (July 1999), s.19.

²³ Oleh Havrylyshyn, Donal McGettigan; "Privatization in Transition Countries: Lessons of the First Decade", August 1999, www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues18/index.htm;

sahiptir²⁴. Sanayileşmiş ülkelerde içerdekilerin sahipliği zaman içerisinde yatırımcı sahipliğini geliştirme eğilimindedir. Yapılan çalışmalarda, geçiş ekonomilerinde içerdekilerin dış katılımcıları engelleme çabalarına giriştikleri böylece özelleştirme sürecindeki bu rekabet kaynağını engelledikleri ortaya çıkmıştır. Çoğu dezavantajına karşın yöneticilerce-işçilerce mülkiyet edinimleri bir çok geçiş ekonomisinde özelleştirmenin popüler bir yöntemi olmuştur. Örneğin Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya, Rusya, ve Makedonya'da olduğu gibi.

4-Hisse Seneti Satışı -Mass Privatization-

Bu yöntem bir diğer popüler tekniktir. Bu ülkelerde kullanılmadan önce nadiren kullanılan bir yöntemdir. Özelleştirmeye ilişkin bu yaklaşım genel olarak hükümetin bağısladığı veya nominal bir ücretle sattığı şirketlerdeki payları satın alabilmek için satın alınan kuponları kapsar. Kuponla özelleştirme yöntemi geçiş ekonomilerinde özelleştirmenin temel bir sorununu çözmeye yardım eder oda ulusal sermayenin yetersizliğidir. Kupon programları politik olarak popülerdir çünkü diğer özelleştirme tekniklerinin sahip olduğu adaletsizliklerin büyük ölçüde ortadan kaldırılmasını ve ulusal varlıkların yurt dışındaki kişilere satışının getirdiği sakıncalardan kaçınılmasını sağlar. Kuponla satış yöntemi örneğin direkt satış yönteminden daha şeffaf ve adildir. Diğer yandan kupon yöntemi özelleştirme öncesi işletmelerin değerlendirilmesine ilişkin idari güçlüklerden de kaçınma olanağı tanır. Bu yöntem, özelleştirmenin büyük ölçekli ve hızlı bir biçimde gerçekleştirilmesine imkan tanır. Böylece, özellikle özelleştirmenin ilk aşamalarında halkın hükümetin gerçekleştirdiği özelleştirme programını daha iyi anlaması ve hükümetin kredibilitésinin artmasını kolaylaştırır. Sonuçta artan katılım ve güven, sermaye piyasası kurumlarının gelişimine de yardımcı olur²⁵.

Bununla birlikte hisse satışı yoluyla özelleştirme mülkiyetin tabana yayılması sonucu dağımik bir mülkiyet yapısı ortaya çıkararak yönetsel sorunlara yol açabilir. Bu durum, aynı zamanda yeni sermaye kaynaklarının artışıını da güçleştirir. Diğer yandan hisse satışı yoluyla özelleştirme yönteminin kullanıldığı durumlarda yasal yapının hızlı bir şekilde oluşturulması çoğu kez yasal yapının zayıf olmasına ve mülkiyet haklarının açık bir şekilde tanımlanamamasına yol açmaktadır. Bu da beraberinde muhtemel yeni sermaye kaynaklarını korkutup kaçırabilecektir²⁶. Örneğin, Rusya'da 1992-94 büyük özelleştirme programı kapsamında 15000'in üzerinde firma hisse satışı yöntemiyle özelleştirilmiştir. Ancak, mülkiyet haklarının açıkça tanımlanamamış olması, yabancı girişimcilerin ilgisini azaltmıştır²⁷.

²⁴Havrylyshyn ve Mc Gettigan, (August 1999), www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues18/index.htm

²⁵Harvlyshyn ve McGettigan, (July 1999), s. 21-22.

²⁶Harvlyshyn ve McGettigan, (August 1999).

www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues18/index.htm

²⁷John Nellis, "Time to Rethink Privatization in Transition Economies?"

www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1999/06/nellis.htm

Son olarak özelleştirilen pek çok firma hakkındaki bilginin yetersizliği iyi bilinen firmaların aşırı değerlenmesine, daha az tanınan firmaların satışının başarısız olmasına ya da bu firmaların düşük değerlendirilmesine neden olmaktadır. Kupon yöntemi, geçiş ekonomilerinden özellikle Çek Cumhuriyeti'nde çok popüler bir yöntemdir. Ayrıca Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan Cumhuriyeti, Letonya ve Litvanya'da oldukça yaygın bir yöntemdir

28

C- GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE ÖZELLEŞTİRME SONUÇLARI *

Kamu mülkiyetinin özelleştirilmesi, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Baltıklar ve Merkez ve Doğu Avrupa'da geçişin ana unsurudur. Kar motifinden faydalanacak daha büyük bir özel sektörün, kaynakların daha etkin kullanımı ve daha iyi ekonomik etkinliğe sebep olması beklenir. Özel sektörün gelişim hızı ve ölçeği–hem özelleştirmede hem de yeni yatırımların gerçekleştirilmesinde-dikkate değerdir. EBRD raporunda belirtildiği gibi, 1999 yılında 26 geçiş ülkesinden yirmisinde özel sektör, milli hasılanın %50'sinden fazlasını üretmiştir. Orta ve büyük ölçekli özelleştirme on ülkede tamamlanmaya yakinken, beş ülke hariç tüm ülkelerde küçük ölçekli özelleştirme görünürde tamamlanmıştır. Peki özelleştirme beklenen faydaları getirmiş midir? Bazı ampirik deneyler; işgücü, gelir artışı, karlılık ve üretkenliğe gibi bazı yatırım performansını ve yeniden yapılanma kriterleri kullanarak özelleştirmenin yatırım seviyesindeki etkisini araştırmıştır. Her ne kadar bu araştırmanın seçim önyargısından ne kadar etkilendiği hakkında bir kanıya varmak zorsa da, (örneğin iyi durumdaki şirketler kötü şirketlerden daha önce özelleştirilir) bazı sağlam sonuçlar elde edilmiştir.

*Merkezi ve Doğu Avrupa'da ve Baltık ülkelerinde, özelleştirilen şirketler genellikle devlet elinde kalan şirketlere nazaran daha hızlı bir yeniden yapılanmaya gitmişlerdir; bu kısmen, özelleştirme aşamasındaki yabancı yatırımcıların büyük ölçüde işe karışmalarından ve nispeten sağlam, sağlıklı iş çevresine bağlıdır.

*Özelleştirme, kısmen özelleştirilen şirketlerin zayıf yönetimlerine, kısmen de devlet sübvansiyonlarını da kapsayan "sıkı olmayan bütçe kısıtlamalarına" bağlı olarak çoğu BDT ülkesinde; yatırımların yeniden yapılandırılmasında ve performans iyileştirilmesinde başarısızlığa uğramıştır.

*Özelleştirme yönetimi, şirket düzeyinde yeniden yapılanma ve performansta önemli bir belirleyicidir. Tüm bölgede, en iyi durumdakiler, yabancı stratejik yatırımcılar tarafından istenen şirketlerdir. Benzer olarak,

²⁸ Harvlyshyn ve McGettigan, (July 1999), s.22-23.

*Bu değerlendirmeler ağırlıklı olarak **IMF World Economic Outlook October 2000**,adlı raporun Transition. Experience and Policy Issues bölümünden alınmıştır.Bkz: **IMF World Economic Outlook October 2000** , IMF, World Economic and Financial Surveys October 2000 s.105-106

güçlü, yoğun yönetime sahip şirketler genellikle yayılmış, geniş yönetime sahip şirketlerden daha iyi performansa sahiptirler.

*Özelleştirme her zaman girişimin yeniden yapılanmasında etkili olmamaktadır. Her ne kadar özel yönetim karlılık güdüsüne sebep oluyorsa da, özel yönetim tek başına şirketleri etkin hale getirmeye yeterli olmamaktadır. Yeniden yapılanma için tamamlayıcı koşullar gerekmektedir. Bu, bazı önemli politik imalara da sahiptir:

-Özelleştirme, sıkı bütçe baskısı ve zorlamaları altında ters sonuçlar riskini de beraberinde getirir. Özelleştirilmiş şirketler, vergi gecikmeleri ve kredi şeklinde dolaylı sübvansiyonlar alırken, eforlarını yeniden yapılanma yerine rant peşinde koşmaya odaklayabilirler. Uluslararası ticarete ve yeni şirketlerin piyasaya girişine karşı engeller yüksek oldukça, aslında imkanı olan büyük firmalar, yapılanma güdüsünden yoksun, tekel şeklinde davranmaya devam edeceklerdir. Bu faktörler, Merkez ve Doğu Avrupa ve Baltık Cumhuriyetleri'ndeki özelleştirmenin BDT'dan daha iyi çalışmasının sebepleri arasındadır.

-Dağınık, yaygın yönetime sahip şirketlerde özelleştirmenin iyi sonuç vermesi, sadece şirket yönetimine dair etkin standartlara sahip ülkelerde görülür. Çoğu geçiş ülkesinde, nispeten küçük yönetime sahip yöneticiler, hissedarların kontrolü dışında büyük güç sahibi haline gelirler ki, bu da bu alanda tek başına büyük yetkilere sahip olma anlamına gelir. Yabancı stratejik yatırımcılarca yönetilen şirketlerdeki veya tamamı yöneticilerine ait bir şirketteki gibi yoğun bir yönetim genellikle en iyi sonuçları vermiştir.

-Özelleştirmeden beklenen faydaların büyük olması özelleştirmenin yasal çerçevesinin iyi hazırlanmasına ve mülkiyet haklarının iyi tesis edilmesine bağlıdır. Çoğu geçiş ekonomisinde, özellikle BDT ülkelerinde, iş çevresi; yozlaşma, zayıf mahkemeler, aşırı bürokrasi, karışık ve adil olmayan vergiler gibi faktörler yüzünden güven telkin etmemektedir. Bu koşullar genellikle girişimin etkinliğini ve uzun vadeli yatırım güdüsünü olumsuz etkiler. Bundan dolayı geçişin ilk on yılı göstermektedir ki, özelleştirme her durumda eşit şekilde iyi çalışmamaktadır. Özelleştirmede karşılaşılabilecek sorunları önlemede ileri sürülen diğer bir görüş ise, özelleştirmenin tedricen yapılması gerektiğidir. Diğer bir ifade ile özelleştirmenin başarısı için özelleştirmeden önce yeniden yapılanma ve kurumsal çerçevenin iyi hazırlanması gereklidir. Bununla birlikte, kurumlarda yeniden yapılandırmayı inşa etmek çok uzun zaman almaktadır ve özellikle eğer genel iş çevresi aşırı geniş çıkar olanaklarından yoğun bir şekilde etkileniyorsa bu süre içinde devlet kuruluşlarının özelleştirilen kuruluşlardan daha iyi çalışacaklarına dair bir garanti de yoktur. Genel olarak, reform sürecinin başlangıcında finansal disiplin ve rekabetin üzerinde durulması (Rusya'daki gibi değil de Polonya örneğinde olduğu gibi) özelleştirme açısından önemli bir tamamlayıcı unsurdur. İleriye

bakıldığında, soru, özellikle BDT ülkelerindeki çok sayıdaki iş görmez özelleştirilmiş firmalar ile neler yapılabileceğidir.

Şüphesiz, yasal, düzenleyici ve mali kurumların etkinliğini artırmak son derece önemlidir. Bununla birlikte bu süreç zaman gerektirmektedir ve kuruluş yönetimindeki yetersizlikler daha acil önlemleri zorunlu kılmaktadır. Bazı gözlemciler kötü yöneticiler tarafından kuruluşların suistimal edilmesine engel olunması için yeniden kamulaştırmayı tavsiye etmektedirler. Bununla beraber, yozlaşmanın büyük boyutlarda olduğu ülkelerde yeniden kamulaştırmak işleri daha da kötüleştirebilir. Buna ilaveten, yeniden devletleştirme ve sonradan tekrar özelleştirme süreci, önceki özelleştirme sürecini baltalayan çıkar çevreleri tarafından suistimal edilecektir. Bu tip sorunları aşmada birinci yol yeniden yapılandırmada başarısız olan firmalardaki yöneticilerin çıkarlarını sınırlamak olabilir. İkinci yol ise borç verenlerle anlaşmalar yaparak kuruluşların borçlarını yeni şartlara bağlamak ve kuruluşları stratejik yatırımcılara satmak olabilir. Bununla birlikte, bu durum esas olarak özellikle sınırlı sayıdaki gönüllü yatırımcılar göz önüne alındığında tedrici bir yaklaşımı ifade eder. Galiba geçişin bu aşamasında yeniden yapılanmayı teşvik edecek en etkili yol, rekabeti hızlandırmak ve sıkı bütçe sınırlandırması ile kötü durumda olan kuruluşları ya adapte olmaya ya da piyasadan çekilmeye zorlamaktır. Bu; ileride uluslararası ticarete açılmayı, bürokratik engellerin azaltılmasını, ödeme disiplininin sağlanmasını, iflas prosedürlerinin geliştirilmesini, daha sağlıklı bir finans sektörünün teşvikini ve dolaylı sübvansiyonları aşama aşama azaltmasını gerektirebilir. Yeniden devletleştirerek ve tekrar özelleştirerek bir “herşeye yeniden başlamak” gerçekçi ve istenilen bir seçenek olarak görülmemektedir. Sıkı bütçe sınırlandırmaları ve rekabeti geliştirecek bir reformu hızlandırmak, zor olmakla beraber ileriye dönük etkin bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır.

D.ÜLKE ÖRNEKLERİ

Genel değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız geçiş ekonomilerinde özelleştirme sürecinin ülke örnekleri bazında incelenmesi Bağımsız Devletler Topluluğu içerisinde yer alan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'daki özelleştirme faaliyetlerinin değerlendirilmesi ile son bulacaktır.

1-Azerbaycan

Azerbaycan'da özelleştirme çalışmaları diğer geçiş ekonomilerinde olduğu gibi ekonomik sistemin değiştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Azerbaycan'da özelleştirilecek işletmeler, çalışan işçi sayısına göre, büyük, orta ve küçük işletmeler olmak üzere üçe ayrılmıştır. Küçük, orta, ve büyük işletmeler için

ayrı ayrı özelleştirme yöntemleri benimsenmiş, orta ve büyük işletmelerin özelleştirmelerin gerçekleştirilmesinde çek yöntemi uygulanmıştır.³⁰

Özelleştirme çalışmaları Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olarak 1992'de kurulan Devlet Emlak Komitesi tarafından yürütülmektedir. Bu çalışmaların hukuki dayanağı Ocak 1993'de çıkarılan ve 27 maddeden oluşan "Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi Kanunu"dur. Özelleştirmeye alıcı olarak katılabilenler; özelleştirilecek tesisin çalışanları, ülke vatandaşları, devlet müessesesi-birliği ve işletmesi olmayan hukuki şahıslar, sermayesinin % 25'inden fazlası devlete ait olmayan tüzel kişiler, yabancı özel ve tüzel kişiler olarak belirlenmiştir³¹.

Özelleştirilemeyecek kuruluş ve sektörler; petrol, doğal gaz, sanatsal mekanlar ve madenlerdir³².

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde özelleştirme Cumhurbaşkanı Haydar ALİYEV'in 29.09.1995 tarih, 1120 nolu fermanı uyarınca 1995-1998 yıllarında "Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesinin Devlet Programı" ile eklerine göre gerçekleştirilmiştir.³³

Azerbaycan'da işçi sayılarına göre küçük işletme kabul edilen kurumların özelleştirilmesi devlet özelleştirme programına göre mecburi kabul edilmiştir. Bu işletmelerin özelleştirilmesinde işletmelerin % 15'nin çalışanlara imtiyazlı fiyatlardan devredilmesi, kalan kısmının ise açık artırmalarda satılması hedeflenmiştir. Küçük işletmelerin özelleştirilmesine yabancıların iştiraki o işletmelerde çalışanların iznine bağlıdır³⁴.

Ocak 1998 itibariyle özelleştirilmiş küçük işletme sayısı 13000'i geçmiş ve toplam küçük işletme sayısının % 90'nına yaklaşmıştır. 2000 yılı başlarında özelleştirilmiş ulaşım araçları makine ve tesisatlarla bu rakam küçük işletmelerde dahil 21544'e ulaşmıştır. Bu özelleştirmeden devlet bütçesine 211 milyar Manat gelir sağlanmıştır³⁵.

Büyük ve Orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde ise bu işletmeler önce anonim şirket şekline dönüştürülmekte ve sermayesi hisselerle ayrılmaktadır. Daha sonra bu işletmelerin %15'i işletmelerin işçilerine imtiyazlı satış şeklinde, % 50'si çek açık artırmalarında % 10-20'si paralı açık artırmalarda geriye kalanları ise paralı açık artırmalarda veya yatırım fonları oluşturulmasında kullanılarak devir işlemlerinin yapılması ve özelleştirmenin

³⁰ Muhammed Akdiş, "Bir Özelleştirme Yöntemi Olarak Halka Çek (Voucher) Dağıtılması Yöntemi ve Azerbaycan Uygulaması", *Avrasya Etüdleri Dergisi*, Sayı:15,Yaz,1999, s.24

³¹ www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/az.htm

³² www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/az.htm

³³ *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı*, Sayı,103, Temmuz 98/2, s.2.

³⁴ www.turkbe.org.az/ozel.htm

³⁵ Azer Mehtiyev, "Özelleştirmenin Birinci Merhelesinin İktisadi- Sosyal Yekunları", *Expert Aylık Ekonomik Dergi*, No:2, Bakü-2000,s.12.

tamamlanması ön görülmektedir. Azerbaycan'daki büyük ve orta boy işletmelerin özelleştirilmesinde "Altın Hisse" uygulamasına da başvurulmaktadır. Stratejik olarak kabul edilen faaliyet alanlarındaki işletmeler ile kamu yararı ve güvenliği alanındaki işletmeler özelleştirilirken devlet "Altın Hisse" şartı koyabilmektedir. "Altın Hisse" şartı devlete işletmelerin yönetim kurullarının ¾ çoğunlukla alacakları kararları veto etme hakkı tanımaktadır³⁶.

Orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde adı geçen çek kavramı, özelleştirilecek işletmelerdeki hisseleri belgeleyen bir özelleştirme pay ve sertifikası anlamındadır. Çek ile özelleştirme sistemi, özelleştirilecek tesislerde tüm vatandaşların aynı oranda pay sahibi olduğundan hareketle uygulanmaktadır. Bu uygulama ile sermayenin tabana yayılması, özelleştirmeye hız kazandırılması hedeflenmektedir. Cumhurbaşkanınının 8 Şubat 1997 tarihli fermanı uyarınca yurt dışında bastırılarak ülkeye getirilen 8 milyon adet çekin 1 Ocak 1997 tarihine kadar doğmuş olan Azerbaycan vatandaşlarına dağıtılması hedeflenmiştir. Her bir özelleştirme payı, hamiline yazılı dört çekten oluşmaktadır. Böylece her bir Azerbaycan vatandaşı çekle özelleştirilecek devlet emlakinin 4/32.000.000.'na sahip olmuştur. Ayrıca şehit ailelerine, gaziler, milli kahraman vb. unvanlar almış kişilere de ilave özelleştirme payı verilmiş ve 15.08.1997 itibariyle 7.183.803 adet pay dağıtımı yapılmıştır³⁷.

Cumhurbaşkanı Haydar ALİYEV'in 28 Eylül 1998 tarihli ikinci bir fermanı ile özelleştirme çeklerinin dağıtılmayan kısmı için 5 Ekim – 31 Ekim 1998 tarihleri arasında olan yeni bir zaman dilimi belirlenmiştir. Bu dönemde 25.255 kişiye 321.772 adet özelleştirme çeki ilave olarak dağıtılmıştır³⁸.

Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları ve yabancılar özelleştirmeye bu çeklerle katılabilmektedirler. Yalnız yabancıların özelleştirmeye katılabilmeleri için "özelleştirme opsiyonu" almaları gereklidir. Özelleştirme opsiyonu DEK tarafından çıkarılan hamiline yazılı bir kıymetli evrak niteliğinde olup, her opsiyon için bir çek satın alma hakkı verilmekte, bu hakka dayanılarak alınan çeklerin üç yıl süreyle özelleştirmelerde kullanılması öngörülmektedir. Opsiyon, opsiyonu çıkaran DEK tarafından fiyatlandırılmakta ve satılmaktadır. Ayrıca opsiyon alımında limit uygulamasına geçilmiş ve bir yabancıнын alacağı üst sınır 400 bin adet olarak belirlenmiştir³⁹.

Çek açık artırmalarında 1998 yılı sonuna kadar 1899 müessese satışa çıkarılmış, bunların 954'ünü veya %50,2'sini ilk defa satışa çıkarılan işletmeler oluşturmuştur. Satışa çıkarılan hisselerin nominal değeri 1.238.507,9 milyon Manat, satılan hisselerin nominal değeri ise 1.211.704,6 milyon Manat olarak gerçekleşmiştir. Böylece çek açık artırmalarına çıkarılan tesislerin %97,8'lik

³⁶ Guiarai Moussaev, **Azerbaycan Vergi Sistemi'nin İdari Yapı ve Mevzuat Bakımından Değerlendirilmesi**, DEU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001, s.24.

³⁷ www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/az.htm

³⁸ www.turkbe.org.az/Ozel.htm

³⁹ Moussaev, a.g.t.s.26.

hissesi satılmıştır. 22 Haziran 1997 tarihinde başlayan paralı açık artırmalara 1998 yılı sonu itibariyle 2.628 şirket çıkarılmış, bunların 953'ünü (% 36,3) ilk defa satışa çıkarılan müesseseler oluşturmuştur. Paralı açık artırmaya çıkarılan şirketlerin nominal değeri 1.518.260,2 milyon Manat olup, bunun %4,7'si (73.310,7 milyon Manat'ı) 1998 yılı sonu itibariyle satılmıştır. Ülkenin Çek Açık Artırmaları Merkezinde (Bakü) ve onun Nahçıvan, Gence, Ali Bayramlı, Sumgayıt ve Lenkeran şubelerinde yapılan açık artırmalar sonucunda 58 bine yakın yerli ve yabancı müteşebbis hisse sahibi olmuştur⁴⁰. 2000 yılı itibariyle yabancı yatırımcıların sahip oldukları çek miktarı 3 milyon 370 bin adete ulaşmıştır⁴¹.

Çek sistemi ile özelleştirmede yabancı yatırımcılar için cazip olan firmaların hala özelleştirmeye çıkarılamaması, açık artırmalarda başlangıç fiyatlarının düşük belirlenmesi ve çeklerin değerinin çok fazla değer kaybetmesi bu uygulamanın başarısını olumsuz yönde etkilemiştir.

Azerbaycan'daki özelleştirme faaliyetlerinde ifade edilmesi gereken bir diğer hususta 1997 yılında çıkarılan **“Kiraya Verilmiş Devlet Emlakının Verimli Şekilde Kullanılması Hakkında”** Cumhurbaşkanı fermanı özelleştirmeyi hızlandıran önemli etkenlerden biri olmuş ve mülkiyet transferinin alt yapısını oluşturmuştur. Bu fermanın gerçekleştirilmesini temin etmek için DEK kira kontratları bağlayarak, kira ücretlerinin direkt olarak bütçeye aktarılmasını temin etmiştir. 1998 yılı sonu itibariyle bütçeye kira ücreti şeklinde 4 milyar Manat'tan fazla para dahil olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 19.12.1997 tarihinde imzaladığı diğer bir ferman ile **“Özelleştirilen Devlet Müessesesi ve Kurumlarının Buldukları Toprak Alanlarının Satılması Kuralları Hakkında Esasname”** onaylanmış olup, bu da özelleştirme sürecinin eksiksiz ve daha verimli şekilde gerçekleştirilmesine katkıda bulunacaktır. Bu fermanın ışığında özel kurum ve şahıslar yalnız bina, ekipman ve fabrikalara değil, onların buldukları toprak alanlarına da sahip olma hakkı kazanacaklardır. Yine Azerbaycan'da tarımsal alandaki özelleştirme çabaları yönünde de ciddi adımlar atılmıştır.

Azerbaycan'da kıymetli kağıtlar piyasasının şekillenmesi süreci de devam etmektedir. Bu alanda önemli rolü olan Milli Depozito Merkezi artık tesis edilmiş, onun hukuki altyapısı ve program teminatı hazırlanmıştır. Milli Depozito Merkezi dünya kamuoyu için Azerbaycan'da devam eden özelleştirmenin istikrarını ortaya koyan önemli bir kurumdur⁴².

Bunun yanı sıra 1999 – 2001 yıllarını kapsayacak olan 2. Devlet Özelleştirme Programı üzerindeki çalışmalar yoğun bir şekilde devam etmektedir.

⁴⁰ www.turkbe.org.az/Ozel.htm

⁴¹ Mehtiyev, a.g.m., s.11.

⁴² www.turkbe.org.az/Ozel.htm

Genel olarak yaşanan sorunları ortaya koyduğumuzda ise halen özelleştirme çalışmaları ile ilgili karmaşıklık ortadan kaldırılmamıştır. Kesinlikle, özelleştirilmeyecek ve yakın senelerde özelleştirmesi zorluklarla karşılaşılabilen işletmelerin açık şekilde belirlenmesi gereklidir. Aynı zamanda özelleştirmeden elde edilen kaynakların özel kesimi yönlendirme yönünde kullanılması gerekmektedir. Yine dış sermayenin özelleştirmede etkili olacağı alanlar açıklanmalıdır.⁴³ Şu ana kadar özelleştirilen küçük işletmelerin toplam varlık değeri GSMH'nın % 6.5'i kadardır. Ancak, büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde benzer bir başarı elde edilememiştir. Reform sürecinin başlangıcından bu yana 1.065 orta ve büyük ölçekli işletme anonim şirketlere dönüştürülerek açık artırma usulü ile özelleştirilmiştir. 2000 yılında özelleştirme politikası değiştirilmiş, Emlak Komitesinin lağvedilmesinden sonra özelleştirmeden sorumlu olacak Emlak Bakanlığı kurulmuştur. 2001 yılı başlarında Cumhurbaşkanı ALİYEV, özelleştirmeye hız verilerek; imalat, enerji ve kimya sektörlerinde faaliyet gösteren 100 büyük kamu iktisadi teşebbüsünün özelleştirileceğini ilan etmiştir.⁴⁴

2-Kazakistan

Kazakistan'daki özelleştirmenin ana hedefi merkezi planlı bir ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçmektir. Doğal kaynaklar, tarihi ve kültürel değerler özelleştirme kapsamının dışında bırakılmıştır. Uygulanan politika, mevcut devlet işletmelerinin anonim şirket haline dönüştürülmesi ve hisse dağıtımı yoluyla halkın özelleştirme sürecinde yer almasını öngörmektedir. Kazakistan'da yabancılar özelleştirmeye iştirak edebilmektedirler. 1991 yılında başlatılan özelleştirmeler, "Mülkiyet Hakkında Kanun" ve "Özelleştirme Hakkında Kanun" çerçevesinde yürütülmektedir. 1991 yılında yürürlüğe konulan özelleştirme yasası ve yeni ekonomik yapılanma ile ilgili yasalar, pazar ekonomisine geçişle birlikte üretim birimlerindeki değişikliği sağlamıştır. Bu süreç sonunda, aynı yıl "Devlet Özelleştirme Kurumu" kurulmuş ve bu kurumun başına getirilen başkan, Devlet Başkanı'na doğrudan sorumlu olarak görevlendirilmiştir.⁴⁵ Bu kurumun Kazakistan'ın 19 bölgesinde şubeleri vardır. Devlet Özelleştirme Kurumu'nun faaliyet konuları şunlardır;⁴⁶

- Eski sistemdeki monopolcü yapıyı değiştirmek,
- Yeni ekonomik yasaları uygulamaya koymak,
- Ekonomik faaliyete mali destek sağlamak,
- Konusunda uzman personel yetiştirmek.

⁴³ Ragıp Kuliyeve, "Azerbaycan'da İktisadi Reformların Uygulanmasının Genel Sorunları", *Avrasya Etüdleri*, Cilt:1, Sayı:3, Sonbahar 1994, s. 50-51.

⁴⁴ Ayhan Karaca, "Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 Yılı", www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakoze12002/ayhan.htm

⁴⁵ www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/ka.htm

⁴⁶ www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/ka.htm

Hükümet, özelleştirmede istediği verimi tam olarak alamasa bile bu alanda büyük mesafeler almıştır. Ülkede özelleştirme dört alanda yapılmaktadır; bunlar, küçük ölçekli şirketlerin özelleştirilmesi, genel özelleştirmeler, yarı özelleştirilmeler ve tarım sektöründe yapılan özelleştirmelerdir⁴⁷. 1994 yılında 4374 şirket satışa sunulmuştur. Sanayide uygulanan özelleştirme metodlarının tarım sektöründe uygulanmaya çalışılması ve bu sektörde çalışanların özelleştirme konusunda bilgi eksikliği bulunması tarımda özelleştirmeyi geciktirmiştir⁴⁸. Aynı zamanda çalışanların oturdukları ev ve çalıştıkları işyerinin hisse senetlerini satın almasına imkan tanımak açısından Kupon Sistemi geliştirilmiştir⁴⁹.

Kazakistan'da özelleştirme faaliyetleri gerçekleştirilirken bir yandan da yasal ve kurumsal önlemler ele alınmış, bu kapsamda; 1991 yılının Haziran ayında Tahvil ve Hisse Senetleri Kanunu kabul edilmiştir. 1993 yılı Nisan ayında Bankacılık Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra 1995 yılı Nisan ayında da Banka ve İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması Ajansı kurulmuştur. Aynı dönemde anti-tekel yasaları da geliştirilmiştir. 1995 yılı Aralık ayında da Telekom Yasası kabul edilmiştir. 1996 yılında yeni muhasebe standartlarının getirilmesinin yanı sıra, enerji sektöründe ilk büyük özelleştirme gerçekleştirilmiş ve Petrol Türevleri Kodu uygulamaya konulmuştur. 1997 yılında yeni İflas Kanunu, Sosyal Güvenlik Reform Kanunu çıkarılmış ve Hisse Senetleri Borsası faaliyete geçmiştir. Sosyal Güvenlik Reformu 1998 yılında başlatılmış, aynı yıl doğal tekelere ilişkin yasal düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁰

Bugün, sanayi, ulaştırma ve telekomünikasyon sektörleri dışında ekonomiye özel sektör hakimdir. Özel sektörünün GSYİH içerisindeki payı ise yüzde 50'dir. 1997 yılında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi tamamlanmıştır. 1991-1998 döneminde toplam işletme ve tesislerin yüzde 65'ini oluşturan 17.070 tesis ve 3276 işletme özelleştirilmiştir. Bu dönemde devlete ait tüm perakende satış, lokanta ve hizmet noktaları da özel mülkiyete devredilmiştir. Kazakistan'da orta ve büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde kayda değer gelişme sağlanmıştır. Büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi çerçevesinde 1995-1998 döneminde açık arttırma usulü ile 2100 işletme özelleştirilmiştir. 1998 yılında özelleştirme geliri 75 milyar Tenge'ye (950 milyon dolar) ulaşmıştır. Bunun büyük bölümü "OKIOC"taki (Offshore Kazakhstan International Operating Company) 14.3'lük devlet payının "Phillips Petroleum" (ABD) ve "Inpex"s. (Japonya) şirketlerine 500 milyon dolara satılmasından sağlanmıştır. Kasım 1998'de "Doğu Kazakistan Bakır ve Kimyasallar Tesisi" 6.3 milyon dolara "Samsung Deutschland GmbH"e satılmıştır. Aralık 1999'da Halık Bank hisselerinin yüzde 16.7'si satılarak söz konusu bankadaki devlet payı yüzde 51'e inmiştir. 1999-

⁴⁷ Avrasya Dosyası, Kazakistan Özel Sayısı, Sayı:90, Ocak 98/1, s.5.

⁴⁸ www.kargid.org.tr/kazakistan.htm

⁴⁹ www.yesevi.edu.tr/bilgibankasi/TurkCum/kazak.htm

⁵⁰ Musa DEMİR, "Kazakistan' da Geçiş Ekonomisi Uygulamaları ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci", www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakoze12002/piyasa.htm

2000 yılı için yürürlüğe konan özelleştirme programı ile özelleştirme sürecinin hızlandırılması amaçlanmıştır. Söz konusu programda petrol çıkarımı, taşınması ve rafine edilmesi, demiryolu ve hava taşımacılığı, elektrik enerjisi dağıtım şebekesi, uranyum üretimi gibi stratejik açıdan önemli alanlarda devletin varlığının ulusal şirketler aracılığıyla sürdürülmesi öngörülmüştür.⁵¹

Kazakistan'da özelleştirme sürecinde yaşanan bir olumsuzluk olarak altı çizilmesi gereken noktada toprak reformunda hayal kırıklığı yaratıcı gelişmelerdir. Politik direncin hükümeti, 1999 yılında yeni bir Toprak Kanunu için zorlamasının ardından; revize edilen taslak, tarımsal alanlar üzerinde tam özel mülkiyeti sağlayamamıştır. Mevcut düzenleme doksan dokuz yıllık kiralama esasını getirmekte, bu nedenle yasal belirsizliğin oluşması dolayısıyla etkin bir arazi piyasası oluşmamıştır. Tarımsal olmayan arazilere sahip olmanın da karışık bir süreci gerektirmesi, konuyu daha da zorlaştırmaktadır. Ülkenin etnik yapısı göz önüne alınarak, menkul mallarda ve binalarda tedricen özelleştirmeye gidilirken, arazide özel mülkiyet hakkı kesin kısıtlamalara tabi tutulmaktadır.⁵²

Halen Kazakistan'da özelleştirme uygulamaları beklentilerin altında gerçekleşmektedir. 2000 yılının ilk yarısında 65 milyon dolarlık özelleştirme geliri elde edilmiş olup, bu rakam 1999 yılının aynı dönemine ilişkin gelirin altında kalmış ve 2000 yılı için hedeflenen gelirin de yalnızca %17'sini oluşturmuştur.

3-Türkmenistan

Diğer geçiş ekonomilerinin bir çoğunun aksine, bağımsızlıktan sonraki dönemde yaşam standartlarında keskin bir düşüş gerçekleşmeyen, göreceli olarak küçük ve zengin doğal gaz ve petrol yatakları ile desteklenen bir nüfusa sahip olan Türkmenistan'da, serbest piyasa ekonomisi ve demokrasiye geçişte zorlayıcı faktörler olmaması, hükümetin serbest piyasa ekonomisine geçişte "kademeli bir strateji takip etme" ve "yaparak öğrenme" görüntüsü altında reformları ertelemesine neden olmaktadır. Nitekim, geçiş döneminin ilk 10 yılında ülkenin piyasa ekonomisine geçmeye yönelik yapısal reformları oldukça sınırlı bir boyutta kalmıştır. Hukuk alanında belirli ölçülerde bir reform yapılmışsa da, mevzuat, halihazırda etkin bir piyasa mekanizmasına imkan tanımaktan ve şeffaflıktan uzak olup, çelişkili düzenlemeler içermektedir.⁵³

Türkmenistan Hükümeti, giderek büyüyen bütçe açığını kapsamlı bir özelleştirme programını yürürlüğe koyarak gidermeye çalışmaktadır. Ocak 1992'de konutların özelleştirilmesine başlanmış, bunu özel küçük ticari işletmelerin kurulmasına izin verilmesi izlemiştir. Tarım alanındaki öncelikli uygulama boş kolhoz arazilerinin bir bölümünün 10 yıl süreyle çiftçilere

⁵¹ www.deik.org.tr/main/yayinlar.html

⁵² www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/ka.htm

⁵³ Cesar, a.g.m., <http://www.dtm.gov.tr/ead/dtderg/ocakozel2002/turkmen.htm>

kiralanması şeklinde olmuş, sanayide ise 160 fabrika işçilere kiralanmıştır. İleride küçük sanayi işletmelerinin özel kişilere devri ve bu kişilerce yeni işletmeler kurulmasının teşvik edilmesi öngörülmektedir. 10 yıllık özelleştirme programı, büyük sanayi kuruluşları ile kolhoz ve sovhozları kapsamaktadır⁵⁴.

Haziran 1994'te yürürlüğe giren bir düzenleme ile 500'den az çalışana sahip şirketlerin tümünün 1999 yılına kadar özelleştirilmesi öngörülmüş, daha büyük şirketlerin hisselerinin yüzde 51'inin de beş yıl içerisinde satılması kararlaştırılmıştır. 1995 yılından bu yana 1850'si ticaret ve gıda sektöründe olmak üzere 2000 işletme özelleştirilmiştir. 1996 yılında tarımda özelleştirme çalışmalarına hız verilmiştir. Tarım Bakanlığı'nın altı departmanı üretim birliğine dönüştürülmüş ve bu birliklere bağlı 600 işletmede özel mülkiyete geçiş başlamıştır. Özel şahıslar, sınırlı da olsa toprak sahibi olmaya başlamışlardır⁵⁵. Özelleştirmenin hızlandırılması amacıyla 22 Ağustos 1997 tarihinde Türkmenistan Devlet Başkanı tarafından " Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi İle İlgili Bazı Tedbirler Hakkında Kararı "ve bu kararın uygulanmasına ilişkin yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelik uyarınca⁵⁶:

- Devlete ait tesislerin özelleştirilmesi tesisin tamamının açık artırma yoluyla satılması, hisse satışı veya yatırım ihalelerinin açılması şeklinde gerçekleşecektir.

- Özelleştirmede izlenecek yolun belirlenmesinde ve işlemlerin sonuçlandırılmasında Maliye ve Ekonomi Bakanlığı yetkili kılınmıştır.

- Yatırım yapılmasını gerektirmeyen tesisler ve bu tesislerin işçi sayısı yüzü geçmeyen bağlı ortaklıkları açık artırma ile satılacaklardır.

- İşçi sayısı yüzden fazla olan devlet kuruluşları anonim şirket statüsüne dönüştürülecek ve en fazla %10'u çalışanlarınca alınabilecektir. Yöneticiler yine en fazla % 5 oranında hisse alabileceklerdir.

- Modernizasyonu gerektiren tesislerin satışı yatırım ihalesi olarak nitelendirilen usul ile gerçekleştirilecektir. Bu sistemde kazananı belirleyen esas unsur, özelleştirmeden sonra yapılacak yatırım miktarı ve süresi ile satın alınan yatırımla ilgili önerileri belirlemektedir.

- Büyük yatırım gerektiren tesislerin yatırım ihalesi yolu ile satılması durumunda alıcıya bedelin 3-5 yıl arasında erteleme süresi tanınabilir. Ancak satış bedelinin en az %50'sinin ödenmesi gerekmektedir.

- Özelleştirilen tesislerin yeni sahipleri

⁵⁴ www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/tr.htm

⁵⁵ www.deik.org.tr/main/yayinlar.html

⁵⁶ Selçuk Tayfun Ok- Volkan Aydos, **Türkmenistan Ülke Profili Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1998-74, s.78.

-Belirli bir süre için tesisin mevcut faaliyet alanında çalışmasını sağlayacak, üretmek zorunda olduğu ürünleri üretmeye devam edecektir.

-Tesislerdeki işçilerin belli bir süre işlerine devam etmeleri sağlanacak, işten çıkarmaları halinde mevcut yasal yükümlülüklerine uyacaklardır.

-Ekolojik dengeye özen göstereceklerdir.

-Üretimi, verimliliği arttıracaklardır.

-Özelleştirilen tesisler içersindeki sosyo-kültürel tesislerin finansmanına devam edecek ve kullanma yükümlülüğünü üstlenecektir.

Ocak 1998'de hükümet Yabancı Yatırım Ajansı çatısı altında yeni bir özelleştirme merkezi kurarak bu kuruluşu 18 büyük devlet işletmesinin özelleştirilmesi ile görevlendirmiştir. 1998 yılının başında ise Devlet Başkanı NİYAZOV bir kararname yayınlayarak tarımsal sanayi sektörünü özelleştirmeye açmıştır.⁵⁷

Ülkede ayrıca orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi çalışmalarına da başlanmıştır. 1999 yılının ilk yarısında 23 orta ölçekli işletme özelleştirilmiştir. Bunlardan 10'u tekstil, 7'si gıda ve 1'i de elektronik cihaz sektöründedir. Bu işletmelerin satış fiyatları 20 milyon manat ile 1 milyar manat (4.000-200.000 dolar) arasında değişmektedir. 1999 yılı ortaları itibariyle Türkmenistan'da tüm kayıtlı işletmelerden % 80 yani 24.000 civarında şirket, özel şahısların elinde bulunmakta, özel sektör işletmelerinin büyük çoğunluğunu küçük ve orta ölçekli işletmeler oluşturmaktadır. Türkmenistan'da ticaret ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren tüm küçük işyerlerinin özelleştirilmesine karşılık, ekonomide devlet sektörünün ağırlığı büyük oranda hissedilmektedir.⁵⁸

4-Özbekistan

Özbekistan'da özelleştirme çalışmaları yavaş ilerlemektedir. Çünkü Özbekistan serbest piyasa ekonomisine geçişte kademeli bir yöntem tercih etmiş, Özbekistan, hızlı geçişte karşılaşılabilecek büyük üretim ve istihdam kayıplarını önlemeyi ve geçişin doğuracağı ekonomik ve sosyal zorlukları en aza indirmeyi planlamıştır.⁵⁹ Hükümetin halen kontrol ettiği ve hisselerinin sadece bir kısmı özel sektöre geçen işletmelerin hükümetçe özel işletme kabul edilmesi sonucunda özel sektörün toplam üretimdeki payı yüksek gözükmektedir. Özbek resmi verilerine göre, 1992 yılından bu yana yaklaşık 60,000 küçük ölçekli işletme özelleştirilmiştir. Özelleştirilmesi öngörülen mevcut 11,600 orta ve büyük ölçekli işletmenin ise ancak yüzde 20'si

⁵⁷ www.deik.org.tr/main/yayinlar.html

⁵⁸ www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/tr.htm

⁵⁹ Mesut Aslantaş, "Bağımsızlığın 10.Yılında Özbekistan Cumhuriyeti"
www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakoze12002/ozbek.htm

özelleştirilebilmiştir⁶⁰. 1994 yılında başlatılan, lojmanlar ve küçük işletmelerin özelleştirildiği özelleştirme programının ilk bölümü 1995'te sona ermiştir⁶¹.

Devlet Başkanı Ocak 1995'te 1998-2000 yılları arasında uygulanacak Temel Özelleştirme Programını ilan etmiştir. 1996'nın ikinci yarısında başlayan ve halen devam etmekte olan ikinci aşamada, ortaklık fonları kurulmuş ve bu fonlara özelleştirilen işletmelerin hisseleri devredilmiştir. Bu hisseler daha sonra yatırımcıların ilgisine sunulmuştur. 1999 yılında başlatılan ve Dünya Bankası tarafından desteklenen son aşamada büyük çapta işletmelerin özelleştirilmesi amaçlanmıştır. Fakat bu program, Özbekistan hükümetinin bu şirketlerde kontrolü kaybetmek istememesi nedeniyle henüz başarılı olamamıştır. 1999'da başlatılan son özelleştirme programı çerçevesinde 27 büyük firmanın özelleştirilmesi planlanmıştır. Bu şirketler içerisinde petrol ve gaz şirketi, telekomünikasyon şirketi, iki büyük çimento fabrikası ve Orta Asya'nın en büyük kablo TV sağlayıcısı olan UzCable bulunmaktadır. Fakat devlet, bu şirketlerde yönetim devrine olanak sağlayacak bir özelleştirme planını henüz kabul etmemektedir⁶².

Özbekistan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 2001-2002 yılları arasında yabancı yatırımcıları çekme amacıyla almış olduğu özelleştirme kararı, 2000 yılının Mart ayında yayımlandı. Adı geçen kararnamede, 4 ana bölüm altında toplam 1244 büyük işletmenin hisse senetlerinin satışa çıkartıldığı belirtilmektedir. Ülke çapındaki en büyük 38 işletme özelleştirme projeleri kapsamında yabancı yatırımcılara satılmak üzere listeye konulmuştur. 49 işletmenin de tümüyle yabancı yatırımcılara satılması planlanmıştır. 535 işletmenin aktifleri de borsa ve borsa dışı piyasada satışa çıkartılacaktır. Söz konusu kararnamede bu bölüme dahil edilen 82 işletmenin faaliyetine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Yayımlanan kararnamede, işletmelere ait hisse senetlerinin nasıl satın alınacağı ve devletin bunun için ne gibi garantiler sunacağına ilişkin bilgiler de yer almaktadır⁶³. Yaşanan bu gelişmeler Özbekistan devletinin özellikle son dönemde özelleştirme ve yabancı yatırımlara daha sıcak bakmaya başladığının bir kanıtı olmaktadır.

IV-SONUÇ

Geçiş ekonomilerinde KİT'ler ve özelleştirme konulu bu çalışmada yer verilen bilgilerin ışığında ilk olarak geçiş ekonomilerine dahil olan ülkelerin hepsinin piyasa ekonomisine geçiş sürecinde eşit şartlara sahip olmadığı, dolayısıyla, bu ülkelerdeki özelleştirme çalışmalarının da farklı boyut ve anlamlara sahip olduğu sonucuna ulaşmaktayız. Özelleştirme uygulamalarının yapılması konusunda fikir birliğinin sağlanması, özelleştirme uygulamalarında

⁶⁰ www.deik.org.tr/main/yayinlar.html

⁶¹ Aslantaş, a.g.m., www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ozbek.htm

⁶² Aslantaş, a.g.m., www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ozbek.htm

⁶³ www.tika.gov.tr/tur/av/146/avdos.htm

başarının sağlanması için tek başına yeterli değildir; özelleştirme uygulamalarında izlenen yöntem de büyük bir önem taşımaktadır.

Şok terapi yöntemi ile kademeli geçiş yöntemi arasındaki tercihlerin sonuçlarına bakıldığında, kademeli geçişin çok daha sağlıklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Özelleştirme uygulamalarının başarısı ancak diğer destekleyici politikalarla mümkün olmaktadır. Rekabet ortamının olmadığı, mülkiyet haklarının güvence altına alınmadığı, halkın desteğinin sağlanamadığı, yasal ve kurumsal önlemlerin karmaşıklığının ve belirsizliğinin devam ettiği ülkelerde özelleştirmenin başarısından bahsetmek mümkün değildir. Ayrıca yapılan özelleştirmenin nominal büyüklüklerine göre özelleştirmeyi başarılı ya da başarısız saymak yapılacak en büyük yanıltır. Önemli olan piyasa ekonomisinin şartlarını sağlamak yönündeki çabaların kesintisiz ve belli bir program dahilinde devam etmesidir.

Geçiş ekonomilerindeki özelleştirme çalışmalarının batıdaki özelleştirmelerden farklı anlam ve önem ihtiva ettiğini unutmamak ve kendi şartları içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Piyasa ekonomisinin temellerinin oturduğu bir ekonomik ortamda yapılan özelleştirme ile ekonominin tamamında devletin ağırlıklı paya sahip olduğu ülkelerdeki özelleştirme uygulamaları arasında farklılık olması çok doğaldır. Dolayısıyla geçiş ekonomilerinde uygulanan özelleştirme metodları batıda uygulanan metodların bu ülke şartlarına uyarlanmasını da zorunlu kılmaktadır. Geçiş ekonomileri içerisinde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri merkezi planlamayla daha geç tanıştıkları için bu ülkelerdeki özelleştirme çalışmaları çok daha başarılı olmuştur. Merkezi planlamanın daha uzun süre uygulandığı ülkeler, örneğin Bağımsız Devletler Topluluğu içerisinde yer alan Türk Cumhuriyetleri ve Rusya, özelleştirmede beklenen performansı sergileyememişlerdir. Sonuç olarak ekonomik hayatta kamu kesiminin ağırlıklı rolünü ortadan kaldırmak ve piyasa ekonomisini tesis etmek için özelleştirme uygulamalarına devam etmek bir zorunluluktur. Aksi takdirde yaşanan sorunlar artarak devam edecektir. Fakat unutulmaması gereken nokta özelleştirme sihirli bir değnek değildir ve sadece özelleştirme ile bu ülkelerin yaşadığı sorunları ortadan kaldırmak mümkün olamaz.

KAYNAKLAR

Alan Walters, “Deregülasyon, Özelleştirme ve Büyük İşletmelerin Yönetimi”, 10 Ekim 1996 Tarihinde Verilen Konferans,

www.mfa.gov.tr/grupa/sam/notlar1.htm.

Atilla Bastırmacı, “Doğu Avrupa Ülkelerinde Özelleştirme Süreci”,

www.foreigntrade.gov.tr/ead/dtdergi/1ekim98/dogu.htm

Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı, Sayı,103, Temmuz 98/2.

Avrasya Dosyası, Kazakistan Özel Sayısı, Sayı:90, Ocak 98/1.

Ayhan Karaca, “Azerbaycan’da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 Yılı” , www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ayhan.htm

- Azer Mehtiyev, Özelleştirmenin Birinci Merhelesinin İktisadi- Sosyal Yekunları, **Expert Aylık Ekonomik Dergi**, No:2, Bakü-2000.
- Aziz Murat Hatipağaoğlu, “Merkezi Planlamanın Çöküşünden Dönüşüme: Kırgızistan’da Ne Oldu? ”
www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/donusum.htm
- Coşkun Can Aktan, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 2002
- Ervin Apa'thy, Istvan Csillag vd., **Doğu Avrupa’da Özelleştirme, Alternatifler, Çıkarlar ve Yasalar**, (Çev: Tarık Demirkan), Yapı Kredi Yayınları, Nisan 1995.
- Gerhard Schusselbauer, “Privatization and Restructing in Economies in Transition: Theory and Evidence Revisited.”, **Europe-Asia Studies**, January 1999, Vol:51, Issue 1.
- Guiarai Moussaev, **Azərbaycan Vergi Sistemi'nin İdari Yapı ve Mevzuat Bakımından Değerlendirilmesi**, DEU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2001.
- Hakan Karabalık, “Orta Avrupa Ülkelerinde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Özelleştirme” www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/nisan98/orta.htm
- IMF World Economic Outlook October 2000**, IMF, World Economic and Financial Surveys October 2000 .
- İsmail Aktürk, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Özelleştirmeye İlişkin Son Gelişmeler”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Ekim 1995, Sayı: 85.
- John Nellis, “Time to Rethink Privatization in Transition Economies?”
www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1999/06/nellis.htm
- Katsuji Nakgane “ SOE Reform and Privatization in China – A Note on Several Theoretical and Emprical Issues” University of Tokyo, November 2000.
<http://e-server.e.u-tokyo.ac.jp/cirje/research/dp/2000/2000cf95.pdf>.
- Koray Akın, “Türkiye’de Özelleştirme” Boğaziçi Yöneticiler Vakfı Merkezinde 9 Mayıs 2000 Salı Günü Gerçekleştirilen“ “Beyin Fırtına Meclisi” Toplantı Notları www.buyv.org/toplantı_notlari/9mayis2000.htm
- Mesut Aslantaş, “Bağımsızlığın 10.Yılında Özbekistan Cumhuriyeti”
www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/ozbek.htm
- Muhammed Akdiş, “Bir Özelleştirme Yöntemi Olarak Halka Çek (Voucher) Dağıtılması Yöntemi ve Azerbaycan Uygulaması”, **Avrasya Etüdları Dergisi**, Sayı:15,Yaz,1999.
- Musa DEMİR,” Kazakistan’ da Geçiş Ekonomisi Uygulamaları ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci,
www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/piyasa.htm
- Mustafa Cesar, “Bağımsızlığının Onuncu Yılında Türkmenistan’da Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci”,

- <http://www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/ocakozel2002/turkmen.htm>
- Oleh Harvlyshyn and Donal McGettigan, “ Privatization in Transition Countries: A Sampling of the Literature”, **International Monetary Found European II Department**, Working Paper:99/ 6.
- Oleh Havrylyshyn, Donal McGettigan; “Privatization in Transition Countries: Lessons of the First Decade”, August 1999,
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/issues/issues18/index.htm>;
- Ragıp Kuliyeve, “Azerbaycan’da İktisadi Reformların Uygulanmasının Genel Sorunları”, **Avrasya Etüdüleri**, Cilt:1, Sayı:3, Sonbahar 1994.
- Selahattin Özmen, **Türkiye’de ve Dünyada KİT’lerin Özelleştirilmesi**, İstanbul, 1987.
- Selçuk Tayfun Ok- Volkan Aydos, **Türkmenistan Ülke Profili Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1998-74.
- Stanley Fischer- Ratna Sahay, “The Transition Economies After Ten Years”, **National Bureau Of Economic Research Working Paper Series**, WP No:7664, April 2000.
- Şahin Yaman, Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Reformların 10 Yılı”,
<http://www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/ocakozel2002/reform.htm>.
www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGİ/ocakozel2002/ozbek.htm
www.yesevi.edu.tr/bilgibankasi/TurkCum/kazak.htm
www.tika.gov.tr/tur/av/146/avdos.htm
www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/az.htm
www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/ka.htm
www.tika.gov.tr/tur/ulke/index/tr.htm
www.deik.org.tr/main/yayinlar.html
www.kargid.org.tr/kazakistan.htm
www.turkbe.org.az/Ozel.htm